

Megality kujawskie – pierwszy etap terenowych badań geologicznych zabytków sprzed 5500 lat

Michał Ruszkowski¹

The Kujawy megaliths – the first stage of geological field research on monuments from 5500 years ago. Prz. Geol., 69: 97–99.

Abstract. In the Kujawy region central Poland, near the villages of Wietrzychowice and Sarnowo, there are the largest megalithic tombs in Europe (the so-called Kujawskie Tombs), with a length of ~18 m to ~150 m. They date back to the Funnel Beaker Culture (3700–1900 BC). These are the largest earth and rock structures from the Neolithic period. Several thousand erratic boulders left behind by the sheet were used for their construction. Until now, they have not been the subject of geological and geophysical research. This paper presents the preliminary results of fieldwork carried out in the seasons of 2017, 2018 and 2019.

Keywords: Neolithic, megalithic tombs, Wietrzychowice, Sarnowo

Megality to tzw. wielkie kamienie (z gr. *meγas* – wielki, *lithos* – kamień). Definicja ta jednak jest dalece nieprecyzyjna i wielokrotnie wprowadza w błąd. Powszechnie określenie to dotyczy wszystkich konstrukcji kamiennych wykonanych przed wynalezieniem pisma i powstaniem pierwszych dużych cywilizacji. To bardzo ogólne zgrupowanie wszystkich struktur i konstrukcji nie jest poprawne. Bardziej adekwatnym jest określenie tym mianem konstrukcji skalnych, ziemno-skalnych i ziemnych cywilizacji w Europie z okresu między 4000 a 1000 lat p.n.e. (Ruszkowski, 2019a). Na potrzeby niniejszego artykułu określeniem megalit będziemy opisywać duże bloki skalne oraz nagromadzenia dużych otoczków i brył skalnych, wykorzystanych jako elementy struktur i konstrukcji grobowców ziemnych otoczonych obudową skalną. (Jankowska, 2010; Szymkiewicz, 2010; Rybicka, 2017).

Skalne struktury megalityczne można odnaleźć na terenie Turcji, Grecji, Malty, Półwyspu Iberyjskiego, północnej Francji, Wysp Brytyjskich, północnych Niemiec, południowej Skandynawii, północnej i centralnej Polski. Oczywiście pochodzą one z różnych okresów, jednak wszystkie stanowią przejaw złożonej kultury, która uległa ewolucji religijnej i myślowej oraz budowała fundamenty bardziej złożonych cywilizacji. Uważa się, że *megalityzm* był przejawem religii nieba i ziemi, obecnej w północnej Europie ok. 4000 lat temu. W rejonie śródziemnomorskim kamienne megality były formą oddania hołdu Wielkiej Matce – Matce Ziemi (Malta, Półwysep Bretoński). Kult ten był bardzo silnym nurtem religijnym i przenikał mitologie innych kultur (Wierzbicki, 1992, 1999; Jankowska, 2010; Szymkiewicz, 2010; Rybicka, 2017; Wierzbicki i in., 2017).

Boginię Matkę utożsamiano z kamieniem i był on jej symbolem. W wielu mitologiach tego regionu duże głazy uważa się za kości Matki Ziemi. Na Wyspach Maltańskich zachowały się kompleksy świątynne, w których oddawano cześć tej bogini. Do najważniejszych należą Ġgantija (3600–3200 lat p.n.e.) na wyspie Gozo, Saflieni (3300–3000 lat p.n.e.) podziemna świątynia o niepowtarzalnej

akustyce zwana Hypogeum Ħal Saflieni i świątynia Tarxien (3150–2500 lat p.n.e.). Wymienione świątynie ustępują swoim wiekiem oraz niewielkimi rozmiarami wielkiej świątyni neolitycznej Göbekli Tepe w Turcji. Jest to najstarsze znane miejsce kultu stworzone przez człowieka. Datowanie metodą węgla ¹⁴C osadów niezawierających materii organicznej wskazało wiek ich powstania na 10 tys. lat p.n.e. Odkrycie tej świątyni uważa się za najważniejsze odkrycie archeologiczne w historii (Ruszkowski, 2019b).

W budowlach megalitycznych stosowano dwa rodzaje kamieni: nieobrobione i obrobione (tzw. ciosy lub ciosówki). Uważa się, że skały nieobrobione były symbolem wolności i natury, a drugie wiąże się z symboliką niewoli i ciemności, były one tylko dziełem ludzkich rąk, co pozbawiało je boskiej świętości. Według autora na struktury megalityczne należy patrzeć jak na symbol organizacji społecznej grupy ludzkiej, dążącej do uzyskania wspólnego celu wyznaczonego przez dominującą grupę religijną lub władzę plemienne.

Na Kujawach w okolicach wsi Wietrzychowice i Sarnowo (ryc. 1) znajdują się największe na terenie Europy megalityczne grobowce (tzw. grobowce kujawskie) o długości od ~18 do ~150 m. Są one datowane na okres kultury pucharów lejkowatych (3700–1900 lat p.n.e.). Wiek ten sytuuje je jako jedne z najstarszych konstrukcji wzniesionych przez człowieka, a na pewno najstarsze na terenie Polski (Wierzbicki, 1992, 1999; Jankowska, 2010; Szymkiewicz, 2010; Rybicka, 2017; Wierzbicki i in., 2017). Kultura pucharów lejkowatych (KPL) to jedna z głównych kultur neolitu z kręgu naddunajskich występująca w centralnej Europie, są to tereny obecnej Polski, północnych Niemiec oraz Danii. Nazwa tej kultury jest związana z najliczniejszymi zabytkami pochodzącymi z tego okresu, jakimi są charakterystyczne naczynia gliniane o profilu lejkowatym (brzuścem baniastym i szeroko rozchylonym kołnierzem) i charakterystycznym zdobieniu ryflowanych krawędzi naczyń. Uważa się, że rdzeń tej kultury powstał na terenie dzisiejszych Kujaw, pod wpływem oddziaływania kultury lendzielskiej na lokalne ludy mezolityczne. Wyjątkowość

¹ Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, al. Niepodległości 162, 02-554 Warszawa; ruszkowskimichal@wp.pl

Ryc. 1. Mapka z lokalizacją obiektów megalitycznych na Kujawach
 Fig. 2. Location map of the Kujawy megaliths

Ryc. 2. Szczyt megalitu nr 3 z powalonym głazem wieńczącym.
 Fot. M. Ruszkowski

Fig. 2. The top of megalith No. 3 with the knocked down boulder.
 Photo by M. Ruszkowski

tej kultury może podkreślić fakt, że była to zawansowana, jak na ten okres, grupa ludzi intensywnie prowadząca prace rolnicze i wykorzystująca do transportu płodów rolnych kołowe wozy zaprzężone w woły pociągowe. Potwierdzeniem tego faktu są pozostałości archeologiczne przedstawiające wóz i zwierzęta pociągowe (Rybicka, 2017).

Parki archeologiczne w Wietrzychowicach i Sarnowie to unikatowe miejsca na skalę światową. Na terenie parku w Wietrzychowicach znajduje się 5 grobowców zoriento-

wanych w linii NW–S, a w Sarnowie 9 grobowców na linii SW–NE. Zostały one odkryte przez prof. Konrada Jażdżewskiego w latach 30. XX w. Badania nad tymi zabytkami kontynuuje obecnie zespół pod kierownictwem prof. UAM dr. hab. Jacka Wierzbickiego z Uniwersytetu Poznańskiego oraz grupa, którą prowadzi dr Piotr Papiernik z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (Wierzbicki, 1999; Wierzbicki i in., 2017).

Megality kujawskie to konstrukcje kamienno-nasypowe wzniesione na planie trójkąta ostrokątnego. Trzon każdego obiektu stanowi nasyp ziemny wykonany z gliny i żwiru. W wyniku procesów erozyjnych utraciły one jednak charakterystyczne dla siebie owalne sklepienie. Krótsza podstawa to tak zwane czoło grobowca. W centrum tej ściany znajdowała się wzmocniona drewniana jama, którą zwano świątynią grobową. Świątynie te były miejscem kultu przez kilkaset lat. Nie ulega wątpliwości, że megality były ważnym miejscem kultu dla lokalnej społeczności miejscem kultu lub religii (Ruszkowski, 2019 b).

Megality kujawskie w Wietrzychowicach mają bardzo zróżnicowane rozmiary. Największy grobowiec na terenie rezerwatu ma 15 m szerokości u podstawy i osiąga 115 m długości (ryc. 2). W miejscowości Gaj w pierwotnej formie zachował się największy megalit o długości 150 m. Wymiary badanych grobowców zestawiono w tabeli 1. W frontonach grobowców znajdują się największe głazy (ryc. 3), które osiągają do 2 m wysokości. Uwagę zwraca fakt, że w zachowanych niezmiennych ścianach liczba głazów jest parzysta. Do budowy średniej wielkości obiektu wykorzystywano kilkaset głazów. Jako budulec najczęściej stosowano eratyki – granity skandynawskie i piaskowce jotnickie. Skały były dobrane z dużą pieczołowitością. W czole jest wyraźna gradacja wielkości bloków – od największych przy wejściu do świątyni grobowej do średnich na rogach. Podobne sortowanie materiału kamiennego zastosowano w bokach megalitów. Wielkość skał maleje wraz z oddalaniem się od czoła grobowca. Ostatni kamień wieńczący strukturę zawsze jest tych samych wymiarów, co bloki w rogach czoła grobowca.

W nienaruszonych bokach megalitów występuje ciekawa zależność. Co 13. kamień ma czarny odcień. Zawsze w połowie każdego dłuższego boku są wyeksponowane ciemne granity z wyraźnie odznaczającą się żyłą pegmaty-

Tab. 1. Wymiary badanych megalitów w rezerwach archeologicznych Wietrzychowicach (W) i Sarnowie (S)

Table 1. Dimensions of the studied megaliths in the archaeological reserves of Wietrzychowice (W) and Sarnów (S)

Oznaczenie megalitu <i>Megalith designation</i>	Szerokość czoła [m] <i>Forehead width [m]</i>	Długość struktury [m] <i>Structure length [m]</i>
W Nr 1	76,0	10,0
W Nr 2	93,0	9,0
W Nr 3	115,0	10,0
W Nr 4	30,0	6,5
W Nr 5	47,0	7,5
S Nr 1	77,0	12,0
S Nr 2	83,0	12,0
S Nr 3	38,5	9,5

Ryc. 3. Czoło megalitu nr 3. Fot. D. Ruszkowski
Fig. 3. The front of megalith No. 3. Photo by D. Ruszkowski

ową. Głazy te posiadają wyraźne ślady obróbki i zwykle mają kształt wydłużonej elipsy. We wszystkich megalitach występują tylko cztery odcienie skał. W największym megalicie nr 2 w Wietrzychowicach liczba poszczególnych skał jest wielokrotnością liczby 7: czerwony odcień (49), różowy odcień (49), biały odcień (14), czarny odcień (14). Równie ciekawy jest fakt występowania czerwonych skał w narożach wszystkich struktur, co wskazuje na ich szczególne znaczenie. Szacunkowa masa użytych głazów i mniejszych skał w największym megalicie w Wietrzychowicach przekracza 100 t, a masa ziemi wykorzystana do budowy to ponad 500 t.

W czasie zbierania informacji do niniejszego artykułu stwierdzono również anomalie magnetyczną związaną z tymi strukturami. Wszystkie obiekty posiadają zmienne pole magnetyczne w różnych odcinkach swojej długości. Największe zmiany pola magnetycznego występują wzdłuż frontu grobowca i osiągają maksymalną wartość w centrum świątyni grobowej. Geneza tych anomalii nie jest znana.

W lesie sąsiadującym z wsią Sarnowo znajduje się dziewięć średniej wielkości grobowców. Posiadają one te same cechy, co obiekty wcześniej opisane. Niestety podczas prac archeologicznych ich kamienna obudowa została naruszona lub zmieniona. Nie umniejsza to jednak ich znaczenia. W grobach tych są prawdopodobnie pochowani wodzowie lub przywódcy religijni, każda struktura jest dedykowana jednej osobie. Groby znajdowały się bezpośrednio za świątynią grobową, zwykle były one bardzo proste, przypominające zwykły grób usypiskowy. Podróżnik, który w tamtych czasach przybywał w takie miejsce musiał rozumieć, że wkracza na teren zamieszkały przez silny lud, posiadający wiedzę i środki do wzniesienia takich wielkich struktur (Wierzbicki, 1992, 1999; Wierzbicki i in., 2017).

Mało znana kultura megalityczna tzw. pucharów lejkowatych pozostawiła po sobie światowej klasy zabytki na terenie naszego kraju. Megality kujawskie to jasny symbol dominacji i wysokiego rozwoju członków tej kultury na tym terenie. Pozostawione przez nich ślady użytkowania i dbałości przez setki lat o te mityczne struktury powinny być dla przyszłych pokoleń wzorem do naśladowania. Opisywane polskie zabytki megalityczne podlegają bezwzględnej ochronie i powinny być szanowane jako najstarsze zabytki w naszym kraju.

Autor dziękuje recenzentom: dr Alicji Bobrowskiej i dr Annie Mader, za ocenę tekstu i uwagi, które wpłynęły na poprawę jego jakości.

LITERATURA

- JANKOWSKA D. 2010 – W kwestii obrządku pogrzebowego KPL na ziemiach polskich – stare i nowe problemy. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada Archeologická, 14–15 (2009–2010): 263–275.
- RYBICKA M. 2017 – Kultura trypoliska – kultura pucharów lejkowatych. Natężenie kontaktów i ich chronologia. Wyd. UR, Rzeszów.
- RUSZKOWSKI M. 2019a – Skały jako narzędzie władzy. Cz. I. Nowy Kamieniarz, 7 (109): 84–88.
- RUSZKOWSKI M. 2019b – Skały jako narzędzie władzy. Cz. II. Nowy Kamieniarz, 7 (110): 86–90.
- SZYMKIEWICZ M. 2010 – Od Bachofena do Świętej Historii. Archeologia i antropologia wobec koncepcji matriarchatu i Wielkiej Bogini. Antropologia Religii. Wybór esejów, 6: 7–85.
- WIERZBICKI J. 1992 – Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, woj. Słupsk, stanowisko 2. Obrządek pogrzebowy grupy łupawskiej. Instytut Prahistorii UAM, Poznań.
- WIERZBICKI J. 1999 – Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych. Poznań.

Praca wpłynęła do redakcji 1.12.2020 r.
 Akceptowano do druku 21.12.2020 r.